

Посилання на статтю

Чеботарьов В.А. Проблеми і перспективи забезпечення продовольчої безпеки донецького економічного району / В.А. Чеботарьов // Управління проектами та розвиток виробництва: Зб.наук.пр. – Луганськ: вид-во СНУ ім. В.Даля, 2013 - №1(48). - С. 69-76.

УДК 338.439.66(477.6)

В.А. Чеботарьов

ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ ДОНЕЦЬКОГО ЕКОНОМІЧНОГО РАЙОНУ

Досліджено динаміку споживання харчових продуктів в Донецькій та Луганській областях порівняно з іншими регіонами та державою в цілому. Опрацьовано заходи щодо підвищення продовольчої безпеки Донбасу, які є доцільними для впровадження на регіональному рівні. Рис. 1, табл. 2, дж. 16.

Ключові слова: продовольство, безпека, Донбас, регіон, споживання, норми, пропозиції.

JEL Q02

УДК 338.439.66(477.6)

В.А. Чеботарёв

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ДОНЕЦКОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЙОНА

Исследована динамика потребления пищевых продуктов в Донецкой и Луганской областях по сравнению с другими регионами и государством в целом. Проработаны мероприятия по повышению продовольственной безопасности Донбасса, целесообразные для внедрения на региональном уровне.

UDC 338.439.66(477.6)

V.A. Chebotarov

PROBLEMS AND PERSPECTIVES OF THE DONETSK ECONOMIC REGION FOOD SECURITY

The dynamics of food products consumption in the Donetsk and Luhansk areas in comparison with other regions and the state on the whole is investigated. Measures are worked out to the increase the food safety of Donbas, that are expedient for introduction at regional level.

ВСТУП

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими та практичними соціально-економічними завданнями. Продовольча безпека

країни являє собою сукупність явищ та процесів, які значною мірою визначають стан та тенденції її соціально-економічного розвитку загалом, а також місце і роль держави в системі міжнародних економічних та політичних відносин. Макроекономічна продовольча безпека формується під впливом причинно-наслідкових взаємовідносин загальнодержавних та регіональних органів влади й виступає як результат продовольчої безпеки економічних районів та всіх регіонів країни. Виходячи з вагомого значення економічного, соціального і наукового потенціалу Донецького економічного району, котрий за загальноприйнятою класифікацією у вітчизняній науці включає Донецьку та Луганську області [1, 2], для забезпечення інституціонального й економічного розвитку України постає важлива і складна науково-практична проблема забезпечення продовольчої безпеки даного економічного району, як і всіх інших економічних районів і регіонів країни.

Аналіз останніх публікацій за темою дослідження та недостатньо опрацьовані аспекти. Проблематика продовольчої безпеки в українській економічній науці предметом активних теоретичних розробок стала з кінця 90-х років. Найбільш продуктивно її різноманітні аспекти висвітили: О. Білорус, В. Власов, О. Гойчук, І. Лукінов, Б. Пасхавер, П. Саблук, Л. Страшинська [3-8]. Разом з тим, питання продовольчої безпеки Донбасу, особливо в контексті порівняльного аналізу його регіонів та щодо України в цілому, системних досліджень не отримали.

Формулювання мети статті. Дослідження сукупності питань продовольчої безпеки Донбасу з подальшим обґрунтуванням першочергових заходів, спрямованих на підвищення рівня відповідного забезпечення Донецької та Луганської областей, і прийнятних до застосування в інших регіонах України.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ

Методи та методику дослідження. Задля досягнення зазначеної мети найбільшою мірою було використано методи порівняння, групування і єдності індукції та дедукції.

Виклад матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У сфокусованого вигляді стан та тенденції щодо забезпечення продовольчої безпеки на рівні укрупнених економічних районів країни та їх окремо взятих адміністративно-територіальних регіонів у співставленні з відповідними загальнодержавними показниками відображають три блоки методичних аспектів.

1. Споживання основних видів харчових продуктів в окремо взятих областях в розрахунку на одну особу.

2. Співставлення фактичного споживання основних видів харчових продуктів на одну особу в окремих регіонах країни до раціональних науково-обґрунтованих та мінімально необхідних фізіологічних норм.

3. Співставлення фактичного споживання основних видів харчових продуктів на одну особу по регіонах України.

На підґрунті визначення стану й динаміки змін щодо виділених блоків явищ та процесів є можливим на системній основі опрацювати науково-практичні пропозиції щодо забезпечення продовольчої безпеки економічних районів та їх адміністративно-територіальних складових, а також координації взаємодії загальнодержавних та регіональних органів влади (у тому числі – в межах міжрегіонального співробітництва) у даній сфері.

В табл. 1 наведено дані щодо першого блоку зазначених вище питань по Донецькій та Луганській областях стосовно тих видів продуктів, моніторинг яких здійснює Державна служба статистики України, і співвідношення відповідних регіональних показників до загальнодержавних.

Дані табл. 1 відображають доволі суперечливі й різноспрямовані тенденції розвитку агропродовольчої сфери й безпосередньо – продовольчого ринку Донбасу. Так, у Донецькій та Луганській областях з 2000 по 2012 рр. споживання більшості особливо корисних для забезпечення життєдіяльності людини продуктів харчування в розрахунку на одну особу збільшилося. Перш за все, це стосується Луганщини, зокрема, – споживання м'яса та м'ясопродуктів збільшилося понад 2,2 рази; молока та молокопродуктів – практично в 1,5 рази; яєць – близько 1,4 рази; фруктів, ягід та винограду – більш як у 2 рази; риби та рибних продуктів – близько 1,5 рази. Разом з тим, в межах часового періоду 2005-2012 рр. споживання молока та молокопродуктів й картоплі на Луганщині зменшилося (на 5,6% та 15,1% відповідно).

Зменшення споживання протягом 2000-2012 рр. і в Донецькому, і в Луганському регіонах хліба та хлібопродуктів й цукру, певною мірою, є позитивним явищем, оскільки навіть за таких умов фактичне споживання цих продуктів у 2012 р. перевищувало раціональні науково-обґрунтовані норми.

За період 2000-2012 рр. споживання харчових продуктів в Луганській області у порівнянні з Донецькою, покращувалося більш стабільно. Однак, в цілому, за виключенням лише однієї товарної позиції – яєць, харчування населення Луганського регіону у співставленні з Донецьким, так і залишається гіршим.

За даними 2012 р. в Донецькій області, у порівнянні з загальнодержавними показниками, харчових продуктів споживалося більше: м'яса та м'ясопродуктів – на 23,5%; молока та молокопродуктів – на 1,5%; яєць – на 5%; фруктів, ягід, винограду – на 13,2%, цукру – на 3,2% (за умов рівних показників щодо риби та рибних продуктів й олії та інших рослинних жирів). У цьому відношенні харчування населення Луганської області є значно гіршим: у порівнянні з загальнодержавними показниками в регіоні споживається менше особливо корисних для організму продуктів (молока та молокопродуктів, овочів, фруктів та риби). Аналізуючи саме ці аспекти, слід відмітити, що в офіційній статистиці не враховуються постачання харчових продуктів в межах домогосподарств: з сільської місцевості до промислових міст та поселень (останнє об'єктивно зумовлює більші обсяги «міграції» харчових продуктів до міст в аграрних регіонах країни).

Таблиця 1

**Споживання основних видів харчових продуктів в Донецькій та Луганській областях
в розрахунку на одну особу, кг***

Види харчових продуктів	Фактичне споживання														Фактичне споживання у 2012 р., в %						
	Донецька область							Луганська область							до 2000 р.		до раціональної норми		до загальнодержавного рівня		
	2000 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.		2000 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	Луганська область	Луганська область	до 2000 р.	до раціональної норми	Луганська область	Луганська область		
	38,4	75,6	70,8	73,2	74,4	75,6	31,2	67,2	67,2	70,8	64,8	69,6	80,0	52,0	196,9	223,1	94,5	87,0	123,5	113,7	
М'ясо та м'ясопродукти																					
Молоко та молочні продукти	163,2	276	226,8	210,0	218,4	238,8	148,8	252,0	220,8	219,6	208,8	222,0	380,0	341,0	146,3	149,2	62,8	58,4	101,5	94,4	107,6
Яйця, шт.	264	264	252	252	264	252	192	252	252	276	252	264	290	231	95,5	137,5	86,9	91,0	105,0	110,0	95,5
Хліб та хлібопродукти	139,2	109,2	112,8	106,8	105,6	105,6	140,4	111,6	108,0	109,2	105,6	110,4	101,0	94,0	75,9	78,6	104,6	109,3	96,7	101,1	96,0
Картонля	108,0	88,8	87,6	74,4	90,0	76,8	105,6	90,0	90,0	84,0	81,6	87,6	124,0	96,0	71,1	83,0	61,9	70,6	84,2	96,1	87,7
Овочі та баштанні	135,6	117,6	128,4	108,0	122,4	116,4	121,2	108,0	120,0	109,2	100,8	115,2	161,0	105,0	85,8	95,0	72,3	71,6	95,1	94,1	101,0
Фрукти, ягоди, виноград	30,0	49,2	48,0	49,2	48,0	51,6	20,4	40,8	39,6	44,4	38,4	44,4	90,0	68,0	172,0	217,6	57,3	49,3	113,2	97,4	116,2
Риба та рибні продукти	18,0	28,8	25,2	22,8	22,8	20,4	13,2	22,8	20,4	20,4	18,0	19,2	20,0	12,0	113,3	145,5	102,0	96,0	100,0	94,1	106,3
Цукор	46,8	44,4	43,2	38,4	38,4	38,4	44,4	44,4	42,0	38,4	37,2	40,8	38,0	32,0	82,1	91,9	101,1	107,4	103,2	109,7	94,1
Олія та інші рослинні жири	25,2	21,6	22,8	21,6	22,8	21,6	22,8	21,6	22,8	21,6	20,4	21,6	13,0	8,0	85,7	94,7	166,2	166,2	100,0	100,0	100,0

* Складено та розраховано на основі даних [9, с. 359; 10, с. 322; 11, с. 286; 12, с. 343; 13, с. 403]

Відповідно до раціональних норм, споживання харчових продуктів в Донбасі є незадовільним. Навіть населення Донецької області, в якій це положення по відношенню до Луганської є кращим, а заробітна плата – однією з найвищих в Україні, у співставленні з науково-обґрунтованими нормами, недоспоживає м'яса та м'ясопродуктів на 5,4%; молока та молокопродуктів – на 37,2%; яєць – на 13,1%; картоплі – на 38,1%; овочів – на 27,7%; фруктів – на 42,7%.

Перебільшення споживання в Донбасі хліба та хлібопродуктів, цукру й олії відображає незбалансовану структуру харчування населення. Калорійність харчування однієї особи в Україні в середньому складає 2954 ккал на добу [14, с. 11]. Наведені в табл. 1 показники щодо мінімально необхідної норми споживання харчових продуктів та фактичне недоспоживання в Донбасі декількох їх важливих видів навіть у співставленні з фізіологічним мінімумом (наприклад, в Луганській області відповідне недоспоживання молока та молокопродуктів складає 34,9%; картоплі – 8,7%; фруктів, ягід, винограду – 34,3%) свідчить, що гранично необхідний мінімум харчування [15], переважною мірою забезпечується споживанням найменш корисним для організму людини продуктів. Відхилення показників фактичного споживання основних видів харчових продуктів від його мінімальної норми та загальну незбалансованість харчування в Донецькому економічному районі відображає рис. 1.

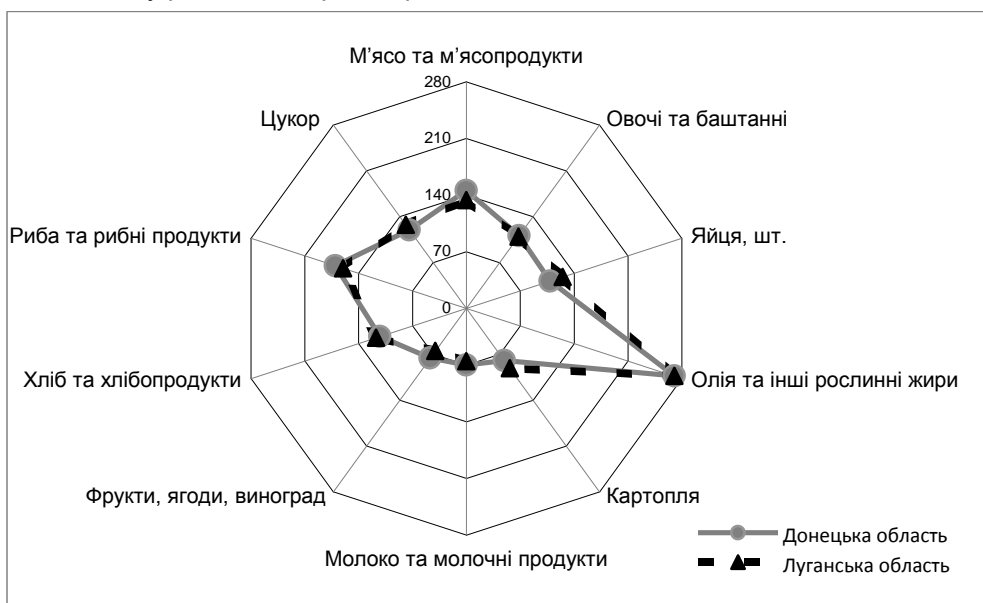

Рис. 1. Співвідношення фактичного споживання харчових продуктів у Донецькій та Луганській областях до мінімальної норми

Необхідність забезпечення об'єктивності аналізу споживання харчових продуктів в Донбасі потребує подальшого поглиблення: дослідження зазначених аспектів у співставленні не тільки з загальнодержавними показниками, а й у порівнянні до всіх інших регіонів України.

Розраховані відповідні дані відображено в табл. 2. Вони свідчать, що за абсолютними показниками харчування, відносно інших регіонів країни, Донецька та Луганська області займають середні позиції. За обсягами споживання м'яса та м'ясопродуктів регіони Донбасу традиційно входять до кола лідерів. Також традиційно Донеччина та Луганщина не за однією товарною позицією протягом останніх років не опинялися в числі аутсайдерів.

Важливою є така особливість щодо порівняльного загальнодержавного аналізу. В цілому, по всіх регіонах країни споживання харчових продуктів протягом дванадцяти років збільшувалося. Однак, в Донбасі таке збільшення відбувалося значно повільніше. Як наслідок, у відносному вимірі Донецька та Луганська області поступово втрачають позиції.

Таблиця 2

Зіставлення рівнів споживання харчових продуктів на одну особу по регіонах України у 2012 р.*

Продукти	Найвищий рівень, кг	Найнижчий рівень, кг	Співвідношення максимального і мінімального показників
М'ясо та м'ясопродукти	м. Севастополь – 76,8 Донецька – 75,6 Луганська – 69,6 Херсонська – 69,6	Івано-Франківська – 38,4 Чернівецька – 40,8 Хмельницька – 44,4	2,0
Молоко та молочні продукти	м. Севастополь – 297,6 Львівська – 283,2 Івано-Франківська – 277,2	Сумська – 186,0 Кіровоградська – 196,0 Одеська – 201,6	1,6
Яйця, шт.	м. Севастополь – 288 Херсонська – 276 м. Київ – 264 Вінницька – 264	Чернівецька – 180 Івано-Франківська – 192 Полтавська – 216 Волинська – 216 Рівненська – 216	1,6
Хліб та хлібні продукти	Вінницька – 130,8 Житомирська – 128,4 Миколаївська – 128,4	м. Київ – 82,8 Харківська – 96,0 Київська – 98,4	1,6
Картопля	Івано-Франківська – 132,0 Волинська – 124,8 Запорізька – 124,8 Вінницька – 121,2	м. Київ – 56,4 АРК – 64,8 м. Севастополь – 74,4	2,3
Овочі та баштанні	Миколаївська – 158,4 м. Севастополь – 151,2 Черкаська – 148,8	Київська – 98,4 Рівненська – 99,6 Харківська – 102,0	1,6
Фрукти, ягоди, горіхи	м. Київ – 85,2 м. Севастополь – 85,2 Одеська – 57,6	Рівненська – 31,2 Кіровоградська – 32,4 Сумська – 32,4 Хмельницька – 32,4	2,7
Риба та рибопродукти	Вінницька – 30,0 Херсонська – 30,0 Черкаська – 27,6	Закарпатська – 9,6 Івано-Франківська – 10,8 Тернопільська – 14,4 Чернівецька – 14,4	3,1
Цукор	Черкаська – 49,2 Чернігівська – 45,6 Вінницька – 44,4	Київська – 27,6 Тернопільська – 30,0 Хмельницька – 32,4	1,8
Олія та інші рослинні жири	Вінницька – 26,4 Тернопільська – 25,2 Черкаська – 25,2	м. Севастополь – 15,6 Запорізька – 16,8 Київська – 18,0 Кіровоградська – 18,0 Харківська – 18,0	1,7

* Складено і розраховано на основі даних [16, с. 209-216].

Враховуючи, що структура господарського комплексу Донбасу орієнтована на металургійну, вугільну, енергетичну та хімічну галузі, а екологічна ситуація – одна з найгірших в країні, загальна калорійність харчування працівників, зайнятих в цих галузях, має бути не нижчою за 3500 ккал на добу [15]. При цьому, відповідна калорійність має бути збалансована за структурою харчування завдяки відносному збільшенню споживання молока та молокопродуктів, овочів і фруктів (натомість, у 2012 р. калорійність харчування в Донецькій області, у

середньому складала 3380 ккал на добу, у Луганській – 3395 ккал, що відображає, в цілому, зниження калорійності харчування в Донбасі протягом останніх восьми років [16, с. 215-216]).

ОБГОВОРЕННЯ

Обґрунтування отриманих результатів. Аналіз проблем, тенденцій розвитку й сучасного стану продовольчого забезпечення в Донецькій та Луганській областях дає можливість виокремити найбільш перспективні шляхи підвищення продовольчої безпеки Донбасу, котрі є характерними, в цілому, стосовно двох регіонів. Відповідні заходи мають, з одного боку, суто макроекономічний зміст, з другого – переважно-регіональний. Виходячи з цього, вихідні інституціональні основи щодо реалізації перших мають забезпечити загальнодержавні органи влади. Створення умов щодо реалізації других в контексті запровадження державно-приватного співробітництва полягає на органи влади регіонального рівня.

У якості першочергових підходів та конкретних заходів щодо забезпечення продовольчої безпеки Донбасу, які доцільно здійснити на регіональному рівні, є наступні.

1. Опрацювання й реалізацію заходів щодо забезпечення продовольчої безпеки Донецької та Луганської областей є доцільним здійснювати в контексті вибудовування вертикалі співробітництва в даній сфері за трьома рівнями: держава – регіони – адміністративно-територіальні райони та міста обласного підпорядкування (вибудовування й забезпечення функціонування зазначених вертикалей полягає, перш за все, на обласні державні адміністрації, які мають виконувати роль генеруючи-сполученої ланки регулювання відносин на регіональних та локальних продовольчих ринках).

2. Запровадження програмно-цільового розвитку агропродовольчих підкомплексів Донецької та Луганської областей, вихідною основою чого слід класифікувати:

- аналіз сучасного стану, перспектив та загроз розвитку регіональних агропродовольчих підкомплексів (з деталізацією інституціональних, економічних, техногенних та природно-кліматичних ризиків в межах коротко-, середньо- та довгострокової перспективи);

- прогнозування необхідних обсягів виробництва основних видів харчових продуктів (з деталізацією щодо фізіологічно мінімальних та раціональних науково-обґрунтованих норм) відповідно до прогнозованої динаміки чисельності населення в регіонах;

- складання балансів за основними продуктами харчування з визначенням їх обсягів, які реально можуть бути вироблені в регіонах, та тих, які має бути поставлено в регіони з інших областей України, або – в межах міждержавних відносин.

3. В контексті запровадження в Донбасі державно-приватного співробітництва в агропродовольчій сфері є доцільним опрацювання й укладання угод між регіональними органами влади, а саме: обласними державними адміністраціями та провідними товаровиробниками, перш за все – агропродовольчими компаніями, в яких слід передбачити відносно збільшення ними постачань на регіональні ринки (власники багатьох агропродовольчих компаній, наприклад, в Донецькій області, є власниками й провідних бізнес-груп в базових галузях промисловості; тому такі угоди будуть доцільними і для бізнес-груп, оскільки це буде сприяти підвищенню якості робочої сили в Донбасі загалом й зокрема на підприємствах цих бізнес-груп).

4. Створення обслуговуючих кооперативів щодо забезпечення діяльності особистих підсобних господарств, перш за все – в аграрно-орієнтованих районах

Донецької та Луганської областей; найбільш актуальним це є у сферах закупівлі молока і молокопродуктів, а також – закупівлі й транспортуванні до м'ясопереробних підприємств худоби і птиці (у цьому відношенні корисним буде використання в регіонах Донбасу та на локальному рівні відповідного досвіду Житомирщини й західних областей України).

5. Відродження фермерського укладу та товарного характеру діяльності особистих підсобних господарств, особливо – в аграрних адміністративно-територіальних районах (важливу роль в реалізації даного заходу мають зіграти обласні відділення Українського державного фонду підтримки фермерських господарств, Асоціації фермерів та приватних землевласників і регіональні дорадчі служби).

6. Активізація міжрегіонального співробітництва в агропродовольчій сфері й створення в Донецькій та Луганській областях (при чому – не тільки в обласних центрах) мережі оптових та роздрібних ринків із забезпеченням належних умов для торгівельної діяльності сільськогосподарських товаровиробників (в контексті зазначеного слід врахувати як позитивні, так і негативні риси діяльності оптових ринків «Господар» в Донецьку та «Околиця» в Луганську).

7. Відбір Донецьким науковим центром Міністерства освіти і науки та Національної академії наук України науково-практичних проектів щодо забезпечення розвитку агропродовольчих підкомплексів Донецької та Луганської областей з метою заснування в межах короткострокової перспективи (одного-двох років) на базі Центру наукового продовольчого кластеру (реалізацію заходів за даним напрямом доцільно здійснювати у співпраці з Національною академією аграрних наук України та провідними регіональними товаровиробниками агропродовольчої сфери).

Висновки та пропозиції. Аналіз стану продовольчої безпеки Донецького економічного району свідчить, що у сфері споживання харчових продуктів в його регіонах є наявними суперечливі тенденції розвитку. На тлі збільшення абсолютних обсягів споживання харчових продуктів відповідні відносні показники щодо Донецької та Луганської областей, у співставленні з іншими регіонами та загальнодержавним рівнем, мають тенденцію до зниження. За умов незадовільного абсолютного рівня калорійності харчування, незбалансованою залишається структура харчування на Донеччині та Луганщині.

З метою подолання кризових явищ у споживанні в Донбасі харчових продуктів та підвищення його продовольчої безпеки є необхідними започаткувати системні науково-дослідні розробки даних питань з поданням пропозицій регіональним та загальнодержавним органам влади.

Напрями подальшої розробки проблеми полягають у поглибленні методики визначення та механізмів забезпечення продовольчої безпеки областей України та опрацюванні відповідних науково-практичних пропозицій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка: підручник / за ред. Ковалевського В.В., Михайлюк О.Л., Семенова В.Ф. – 8-е вид. – К.: Знання, 2006. – 350 с.
2. Структура економіки регіонів України: стан і перспективи розвитку: монографія / Додонов О.В., Акмасв А.І., Мельникова О.А. та ін.; наук. ред. О.В. Додонов; НАН України, Луганська філія Ін-ту економіко-правових досліджень. – Луганськ : Ноулідж, 2010. – 514 с.
3. Глобальна продовольча безпека / Білорус О.Г., Зубець М.В., Саблук П.Т., Власов В.І. – К.: ННЦ ІАЕ, 2009. – 486 с.
4. Власов, В.І. Глобальна продовольча проблема: [монографія] / В.І. Власов. – К., 2001. – 506 с.

5. Гойчук, О.І. Продовольча безпека: [монографія] / О.І. Гойчук. – Житомир: Полісся, 2004. – 348 с.
6. Про стратегію трансформації АПК і забезпечення продовольчої безпеки України: наук. доп. / за ред. І.І. Лукінова та П.Т. Саблука // Економіка АПК. – 2000. – № 8. – С. 3-36.
7. Пасхавер, Б. Виклики і шляхи агропродовольчого розвитку: [монографія] / [Пасхавер Б.Й., Шубравська О.В., Молдаван Л.В. та ін.]; за ред. Б.Й. Пасхавера. – К.: Інститут економіки і прогнозування, 2009. – 432 с.
8. Страшинська, Л.В. Стратегія розвитку продовольчого ринку в Україні: [монографія] / Л.В. Страшинська / за ред. Б.М. Данилишина. – К.: Профі, 2008. – 532 с.
9. Статистичний щорічник Донецької області за 2010 рік / за ред. О.А. Зеленого. – Донецьк, 2011. – 502 с.
10. Статистичний щорічник Донецької області за 2012 рік / за ред. О.А. Зеленого. – Донецьк, 2013. – 470 с.
11. Статистичний щорічник Луганської області за 2009 рік / за ред. С.Г. Пілієва. – Луганськ, 2010. – 514 с.
12. Статистичний щорічник Луганської області за 2012 рік / за ред. І.В. Шаблієнко. – Луганськ, 2013. – 480 с.
13. Статистичний щорічник України за 2012 рік / за ред. О.Г. Осауленка. – К., 2013. – 552 с.
14. Статистичний збірник «Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України за 2012 рік» / За ред. Н.С. Власенко. – К., 2013. – 56 с.
15. Наказ Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Норм фізіологічних потреб населення України в основних харчових речовинах та енергії» від 18.11.99 № 272 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=z0834-99>.
16. Статистичний збірник «Регіони України 2013»: у 2-х ч. / за ред. О.Г. Осауленка. – К., 2013. – Ч. I. – 322 с.

Рецензент статті
д.е.н., проф. Житний П.Є.

Стаття надійшла до редакції
12.11.2013 р.